

Sant Jaume el Major i Manacor

Josep Segura Salado

Probablement una petita mesquita sarraïna s'alçava en el mateix lloc que l'actual església dels Dolors. El 1235 encara no hi havia bisbe a Mallorca i el paborde de Tarragona, Ferrer de Pallarès, s'encarregà d'organitzar les parròquies.¹

La butlla *Cum a nobis petitur*, d'Innocenci IV, datada a Lió el 14 de març del 1248, anomena, entre les esglésies que ja existien, la de "Sancta Marie de Manacor"².

El 1285 els mallorquins juraren fidelitat al nou rei i també hi apareix.³

A testaments de 1279, 1281, 1285 i 1298 figuren deixes pies per a les obres.⁴

En el segle XIV s'hi continuava treballant o es feia nova, gòtica; es donà per acabada el 1602, encara que continuà ampliant-se així com la demografia i l'economia ho permetia.⁵

El 1912 es destapà l'ossari del rector Bernat de Puig-Sec segons la làpida que era a la pilastra que separava el *portal dels homos*, obert a la capella de N^a D^a de l'Esperança, i la capella de sant Francesc. Morí Mn. Bernat dia 20 de març de 1314 i instituí un benefici perpetu a l'altar de sant Jaume.⁶ (El puig Sec era a

1 ROSSELLÓ, Ramon; MASSANET, Rafel (1977). *Història de Manacor. Segle XIII*. Mallorca, p. 55-57.

2 VILLANUEVA, Jaime (1831). *Viaje literario a las iglesias de España*. Tom XXI. Madrid, p. 288-289. Seria un edifici com el que encara existeix a Sant Pere d'Escorca o a Sant Miquel de Campanet.

3 Arxives Nationales (París), microfilm JJ 270, f. 25-26.

4 ROSSELLÓ, Ramon; MASSANET, Rafel, *op. cit.*, p. 61 i 65-69.

5 FERRER MASSANET, Rafael (1955). «Manacor». *Panorama Balear*, núm. 50. Palma, p. 6. Vegeu a l'AMM un llibre de fàbrica de l'església de 1637-1645.

6 AGUILÓ, Joan (1912). «Nuevo hallazgo en la iglesia de Manacor». *Correo de Mallorca*, any III, núm. 928, 930 i 931 (16, 18 i 19 novembre). Palma, portades. Lamenta l'estat de l'arxiu parroquial. El llibre de la confraria de sant Josep dels fusters, amb les llistes dels confreres de 1653-1707, és a

la vall de la Nou). Havia estat procurador a Mallorca de les monges de Jonqueres (Barcelona), de l'orde de sant Jaume.⁷ Va fer la fundació per honorar el patró de la vila o per devoció particular?

Crec el primer, puix en el repartiment fet entre el rei i els que l'acompanyaren (1232)

Manacor fou per a Nunó Sanç, però morí el 1241 sense hereus forçosos i les seves propietats a Mallorca es reintegraren al patrimoni reial; és possible que els habitants l'escollissen —oficiosament— per patró. Per altra banda, Jaume II, que elevà el poble a vila reial, començà cap al 1300 el seu palau al costat de l'església.⁸

Ja existia el campanar el 1359 (Rosselló 1978, 141) i deu anys després Arnau Borrada era l'encarregat de tocar amb la campana *el seny del lladre*.⁹

El novembre de 1348 el benefici vacava per defunció de Guerau Desquer i l'obtingué el prevere Bartomeu Cervera, que encara vivia el 1359; però el 1374, per defunció del prevere Pere Munar, fou concedit a Bernat Esnar, clergue. (Rosselló 1978, 148 i 149).¹⁰

Dia 21 de juliol de 1389 el governador recorda al batle que cada any, amb motiu de les festes de Sant Jaume i Santa Anna (dies 25 i 26) molta gent es traslladava a la vila. Cuidarà que ningú porti armes de les prohibides i patrollarà les

ARM, AH 6721. El de la confraria de sant Miquel dels traginers de garrot de 1706-1718 és a ARM, AH 6725.

TRUYOLS [I PONT], Antoni (1917). «Inscripcions sepulcral a les esglésies de Manacor». BSAL, tom XVI. Palma, p. 239. És al Museu Municipal i me la mostrà el 1968 el qui després seria amic meu, Alfonso Puerto i Pastor. SEGURA I SALADO, Josep (1990). «Recordant un amic». PyC, núm. 758 (16 juny).

7 COSTA, Maria-Mercé (1989). «Notícia de les possessions del monestir de Jonqueres a les Illes Balears». XIII Congrés d'història de la Corona d'Aragó. Comunicacions I (1ª part). Palma: IEB, p. 66.

8 SEGURA I SALADO, Josep (2000). «El palau de Manacor i la seva torre». PyC, núm. 1023 (21 juliol), p. 177-184 de pàgines grogues.

9 ROSSELLÓ LLITERAS, Joan (1990). «Recurs dels menestrals a la Justícia Eclesiàstica». *La manufactura urbana i els menestrals, segles XIII-XVI*. Palma: Institut d'Estudis Balearics, p. 331.

10 El 1565 era de Pere Fullana, prevere, i successivament de Miquel Manera; Mn. Antoni Garrigosa; Guillem Terrassa, prevere; Mn. Joan [de] Jaume; Mn. Antoni Febrer, prevere; el doctor Bartomeu Febrer; Joan Binimelis, que dia 14 de març del 1658 el renuncià davant del papa Alexandre VII en favor del fill del seu germà, Joan Bta., prevere i doctor, que entrà en possessió dia 18 de juliol; des del 10 de maig de 1727 del rvd. Mateu Canyelles, que era a la cúria romana, i quan passà a Mallorca "fonch pres per los Moros y actualment [cap al 1731] és esclau" i el 1737, rescatat, tornà de Tunis [APD, *Visitats episcopales de 1713 a 1826*, s/f]; ADM, 1/87/2). Dia 7 de juny de 1743 s'entregà al Dr. Sebastià Rul·lan, prevere. El 1786, pel poc que ja redituava, fou unit al benefici fundat per Miquel Ballester a l'altar dels sants metges Cosme i Damià. (APD, *Capbreu nou de beneficis qui comensa en lo mes de novembre de 1705, copiat del millor modo sa pogut alcansar del Capbreu Vell per estar dit Capbreu [Vell] tot desrotat*, f. 1, 80 i 81).

vies públiques.¹¹

L'any 1409, dia 20 de gener, Arnau Sans, “clavary de la parroquia de manachor, comprí per manament dels honrats jurats, hun parell de polls quis corregeren lo present jorn, quy fou la festa de Sant Sabastia, festa parroquial de dita parroquia, dos ss. vuit dn”.¹²

El 27 de juliol consta que per donar-les de premi durant les festes de sant Jaume, es pagà una parella d'oques a l'honrat Joan Moix. Costaren cada una cinc sous, moneda del regne de Mallorca. Una parella de pollastres de la dona de Berenguer Sorell, només un sou i tres diners per cap. El mateix dia es pagà a n'Arnau, que havia estat esclau de Perico Ballester, espedregar la plaça del Palau per poder-les fer dignament.¹³

El 1419 fou sepultat a l'església n'Arnau Sureda, que féu diversos donatius a la mateixa, als esclaus i a les esclaves. Damunt la tomba es posà el seu escut, bandera, llança i espasa, “segons que en semblants sepultures es acostumat posar”.¹⁴

Pere Esteve, sineuer, rector de Campos, el 1445 o poc després obtingué la rectoria de Manacor i el benefici, però cap al 1452 renuncià a ambdues prebendes (Rosselló 1979, 155 i 157). Jaume Gallur [o Bagur] instituí un segon benefici al mateix altar el 1460.¹⁵

11 RAMIS DE AYREFLOR Y SUREDA, José (1931). «Festes de sant Jaume i santa Anna a Manacor, 1389», BSAL, tom XXIII, p. 473. Palma. Aquestes “normes de ben obrar” ens recorden la pragmàtica pel regiment de la Universitat de Manacor de l'any 1396. (ARM, A, VIII, núm. 157).

12 AMM, *Clavariat de 1409-1411*, f. 11v. Fixau-vos que és per celebrar sant Sebastià. Als clavariats de 1432 i 1489-90 hi ha despeses similars, i encara el 1562 i en el segle XVII. No s'ha de confondre el clavari municipal, que com veim es titula “de la parroquia”, amb l'ecònom, puix com que a cada poble només hi havia una església parroquial, ambdues paraules eren gairebé sinònimes per referir-se al terme municipal; ni tampoc amb el del Sindicat de Fora, a Ciutat, administrat alguns anys per un manacorí (1428, 1429, 1431, 1442, 1444, 1445... ARM, AH 4058, 4060, 4068, 4084, 4079, 4077...).

13 SEGURA I SALADO, Josep (1977). «Clavariats de 1409-1411». MC, núm. 2051 (22 octubre).

14 ARM, A, Pleitos-II, C-68, núm. 4, f. 16v i 27v.

15 Aquest segon benefici el 1565 era de Mn. Joan Blanquer; entre el 1567-1570 de Mn. Joan Grimalt i després, successivament, de Melcior Fullana, sotsdiaca; Bernat Barceló; Bartomeu Domenge; Miquel Mas, clergue; Mn. Andreu Obrador, acòlit; el rvd. Andreu Obrador; Andreu [de] Jaume; el 10 de març del 1706 prengué possessió Jaume Mesquida, acòlit; Llorenç Frau, prevere, el rebé de mans del rector Guillem Vicens dia 20 de març del 1716 en virtut de lletres apostòliques. Des del 16 de juliol del 1752 fou del rvd. doctor Joan [de] Jaume, prevere. (APD, *Capbreu nou...*, f. 153).

Quan el 1590 morí el venerable Joan Grimalt, prevere, hi opositaren Joan Llull, clergue de Manacor, i l'indicat Melcior Fullana, que era estudiant en la “scola de montision y es dels millors de la Aula”; eren els patrons del benefici els quatre jurats de la Universitat i dos donaven suport al primer i els altres al segon; mentre es barallaven hi hagué eleccions i, dels quatre nous jurats, tres s'inclinaren pel que guanyà. (ADM, 19/138/2).

El 1482 els jurats de la vila (ara en diríem regidors) comunicaren al bisbe que l'església era dedicada a l'Assumpta, que era en el centre del retaule major, acompanyada dels àngels que se l'emporten al Cel, per la qual cosa desitgen erigir-li una confraria. Pensaven fer un llibre per registrar les incidències, que es guardaria a l'arxiu parroquial, amb el goig pintat a la coberta i, durant la festa, es correrien oques i ballarien [els cossiers?]¹⁶

El divendres 19 de juliol de 1499, els jurats contractaren davant del notari Joan Crespi amb el pintor Pere Terrencs i el mestre fuster Jaume Febrer fer un nou retaule major; foren testimonis Arnau Sureda, militar, Francesc Ros, mercader, i Pere Vallespir, manacorí.¹⁷ El daurador degué ésser mestre Francesc Sagrera.

El 1501, primer del segle XVI, possible bicentenari del patronatge oficiós, les festes foren extraordinàries (Fuster 1966, 180). Dia 26 de juliol "Pere Terens, pintor, atorch aber rebuts" 2 lliures, moneda del regne de Mallorca, per haver pintat "una bandera blanca".¹⁸

El virrei, Carles de Pomar, intervingué el 1528 perquè a Manacor no hi havia rector.¹⁹

Bonanat Llobet i Fons de Tallet, clergue manacorí i beneficiat a la Seu, dia 12 de juny de 1550, davant del notari Jaume Moranta fundà un tercer benefici a

A la mort de Bernat Barceló també hi hagué gresca perquè el volien Bartomeu Domenge i Miquel Mas, que no era ni sotsdiaca. Aquest renuncià davant del papa Innocenci X dia 28 de juliol del 1646 i dia 31 de març del 1648 es féu possessorí —amb la conformitat dels jurats— a Domenge. (ADM, 1/87/1).

16 SANXO VICENS, Pere A. (1933). Confraries religioses en Mallorca, anys 1478-1484. Palma: Publicacions de la Societat Arqueològica Lul·liana, p. 69-79.

17 ARM, Prot, C-420, f. 124v-126. Transcrit per Mateo Rotger (1900), «Antiguo retablo», BSAL, tom VII, Palma, p. 380-381; i Gabriel Llabrés (1921), «Galeria de artistas», BSAL, tom XVIII, Palma, p. 212-213.

Els Set Goigs de N^a D^a són, segons Ramon Llull (segle XIII) i el *Missal Mallorquí* (Venecia, 1506) l'Anunciació, el Naixement de Crist, l'Adoració dels Màgics, la Resurrecció de Crist, l'Aparició del Ressuscitat, la Vinguda de l'Esperit Sant i l'Assumpció al Cel de la Mare de Déu en Còs i Ànima, goig darrer i màxim. Avui dia són l'Anunciació, la Visitació a santa Elisabet, el Naixement de Crist, la Purificació de la Verge i la Presentació del Nin, la seva Trobada en el Temple, la Resurrecció de Crist i l'Assumpció de Nostra Dona.

L'Assumpta és un goig, així que al bancal, malgrat que el contracte digui que hi haurà els set, només n'hi degué haver sis, tres a cada costat del sagrari (encara no es devia emprar el de Sta. Maria de la Neu)

18 AMM, *Clavariat de 1501*, s/f. És possible que Terrencs pintàs la creu vermella del sant enmig de la tela blanca. També es varen fer per a l'església dos bordons folrats d'argent. (ARM, Prot, S-883, f. 127).

19 ARM, Prot, G-169, f. 177.

aquest altar.²⁰

Dia 23 d'agost del 1562 “lo senyer en Nadal Amengual cobrà 3 lliures 4 sous” per les trompes que ell i els seus amics havien fet sonar [per la festa de l'Assumpta?]. El mateix dia “fas testimoni, jo, dit pere andreu, com mestre joan frau, traginer, ha rebut 2 lliures per una cullera de argent y unas sabates an servit per lo correr de la oca de Sent jaume”.²¹

A la visita pastoral del bisbe al terme de Manacor, dia 2 de maig del 1563, veié l'altar del patró i el trobà en bones condicions. L'any següent, dia 30 de novembre, tornava ésser a la vila i fa constar —equivocadament— que l'església parroquial era edificada sota l'advocació de sant Jaume. L'altar major i el del sant seguien decentes i condrets.

El 1569 el bisbe ordenà que al del patró es fes una *coreacea nova*. Gaudia el benefici instituït per Mn. Llobet Joan Fullana, prevere. A la quarta visita, dia primer d'octubre de 1570, es diu que l'altar major no és recolzat a la paret del fons, sinó que hi ha un pas per darrere i aquí, a la seva esquena, hi són els altars de sant Mateu i sant Jaume. S'adverteix que els dies de gran concurrència, per mor de les estretors, n'hi ha que es recolzen a l'altar i al retaule, i no es pot dir la missa decentment; ordenà llevar aquest altar i traslladar-lo a la capella que

20 El més antic documentat fou Mn. Cosme Montisola, prevere. (APD, *Capbreu nou...*, f. 178-178v). Les seves clàusules eren que s'havia de preferir els Llobet descendents de la família del fundador i, si no n'hi havia, els dels Fons de Tallet (sobre aquests Fons, vegeu ARM, A, Pleitos-II, D-17, núm. 14; ARM, A, Pleitos-II, F-109, núm. 9, i ARM, A, Pleitos II, G-94, núm. 15). En cas que tampoc n'hi hagués, el clergue manacorí més antic que no gaudís de benefici. Era dotat amb 18 quarteres de forment.

Dia 11 de gener de 1600 era vacant per defunció del venerable Jaume Cabrer (a) *Bouet* o *Boquet*, prevere. (Sobre les possessions del Boc i el Boquet, vegeu ARM, A, Pleitos-II, B-118, núm. 8).

Vista la importància de la dotació, el volia Joan Fons de Tallet (a) *Bonanat*, clergue, fill de mestre Joan, boter; deia que “el seu avi era fill de cosigermà ab la mara” del fundador. (Sobre el carreró d'en Boter, a Manacor, vegeu ARM, Prot, G-772, f. 170). Un segon candidat era el prevere Bartomeu Llobet de Tortosa, fill de Bartomeu. Altres que el volien eren Miquel Llobet, habitant de Muro, i Gabriel Carrió i Llobet, que explicava que Mn. Bonanat tengué un germà, Bartomeu, el qual tengué un fill, Bartomeu, que tengué una filla, Joana, maridada amb Llorenç Carrió, d'Artà, que eren els seus pares, encara vivents. La cosa es complicà més quan Macià Llobet i Vidal, clergue, que no tenia 15 anys, oposà contra aquests quatre; però resultà que en realitat es deia Macià Vidal i Llobet, havent-se alterat aposta els cognoms i, a més, era nat a Ciutat. Guanyà Joan Fons de Tallet, clergue. (ADM, 19/137/5 a, b, c, d). Era rector de Manacor Joan Julià (el seu testament, de 1608, és a ARM, Prot, M-1190, f. 327).

L'any 1637, per defunció del rvd. Guillem Parera, prevere, els patrons del benefici, és a dir, els preveres de Sta. Eulàlia de Ciutat, Antonina Seguí Calafat i Marianna Socies Mestre, el donaren a Francesc Bordoí, prevere, malgrat que els germans Joan i Mateu Fons, suposats patrons, volien que fos per a Miquel Fons, clergue. També el volia el rvd. Bartomeu Huguet.

L'any següent, essent Joan Baptista Staci diaca a Sant Nicolau de Ciutat, diu ell que concanvià el benefici que tenia a aquesta parròquia pel de Manacor. (ADM, 19/135/5 e).

21 AMM, *Clavariat de 1562*, f. 3.

s'havia de fer per a la Marededéu de l'Assumpció.²²

Com que aquesta capella no es va acabar fins al segle XVIII, el mateix 1570 es decidí fer un retaule major nou —també dedicat a Nostra Dona— acompanyada de diferents sants en pintura, entre ells el patró, que havia d'anar en el centre i per damunt la Verge.

Fou obra dels pintors Mateu Gallard i Rafel Guitard, que l'acabaren l'any següent (Rosselló & Vaquer 1991, 119-120).

El mateix Gallard el 1575 pintà [en el retaule nou?] els Set Goigs de la Verge.²³

Degué ésser ara quan a la pastera principal es col·locà en lloc de la primitiva imatge la de santa Maria la Major, o sia, la Verge de la Neu, advocació que amb aquest doble nom aparegué a Roma en el segle IV. És una marededéu sagrari —com altres de Mallorca— monumental, de 202 cm. d'alçària, gòtica, tallada en fusta, coberta amb teles encolades, policromada i daurada.

Quan visità el terme el bisbe Joan Vic i Manrique (1576) s'anomena l'altar major i, acte seguit, el de sant Jaume (Rosselló & Vaquer 1991, 121), que, com veurem, s'havia traslladat al costat del major, a l'esquerra, segons es mira des del portal principal.

El 1582 la Universitat (ara Ajuntament) aprovà pagar deu lliures per fer una estàtua del sant;²⁴ s'havia de col·locar on el 1570 havia d'anar la pintura, que no es degué fer.

A la visita del bisbe de 1589 no s'anomena l'altar del patró, i s'adverteix que el major continuava estant exempt.

El bisbe Vic i Manrique fou a l'església dia 2 de febrer del 1597 acompanyat del rector i els jurats —un nomia Joan Binimelis. Ordenà tapiar un portal del campanar perquè no es pogués arribar des d'ell damunt la volta de l'església, que tenia un bocí “sens trespòl y stant axí pateix gran dany de les plujes”. Fins i tot “visità lo relonge posat en la torre” i ordenà modificar el contrapès de la màquina per fer més petit el forat per on pujava i baixava. Ordenà també adobar els bordons i, si fos possible, fer-ne altres dos de nous.

Hi havia “moltes reliquies de sants en [una] capsà embolicades [...] les

22 PÉREZ MARTÍNEZ, LORENZO (1963-1969). *Las visitas pastorales de D. Diego de Arnedo a la diócesis de Mallorca*, tom II. Palma, p. 309-310, 317, 324, 325 i 327-328.

23 *Gran enciclopèdia de la pintura i l'escultura a les Balears* (1996). Tom II. Inca: Promomallorca, p. 222.

24 AMM, *Determinacions* (1552-1598), f. 140v. [Comença el 1511]

quals son autèntiques [...]” segons acta notarial de Sebastià Martie donada a Roma el 25 de setembre del 1587. Per conservar-les s’havia de fer un reliquiari; eren de sant Fabià, papa; sant Sebastià; sants Cosme i Damià; sant Jordi, papa; sant Llorenç; sant Vicenç, màrtir; sant Climent, papa; sant Jordi, màrtir; sant Saturní; sant Antoni, màrtir; sant Benet; sant Lluç, evangelista; sant Nicolau de Tolentí; santa Llúcia; santa Margalida; santa Apol·lònia; santa Bàrbara; i santa Agnès.

A la capella de santa Bàrbara s’hi estava una estàtua de sant Jordi a cavall i a l’altar de sant Miquel una gran estàtua de l’Arcàngel [a peu o a cavall?].

Dos anys després el gremi local dels sastres ja havia fet un reliquiari d’argent per a la de santa Llúcia, i a una creu de fusta sobredaurada hi estaven les altres desset.²⁵

Pel gener de 1992 qui això escriu, com a cronista oficial de Manacor des de feia alguns anys, demanà a l’Ajuntament què s’havia de fer amb una fornícula i capelleta d’estil gòtic de finals del XVI que, des de “la posada” dels Puigdorfila quan aquesta desaparegué s’havia traslladat pel seu mèrit històric a la plaça de sa Bassa, cantonada amb Pius XII, seu que era del Banesto, puix l’immoble era en obres. Mai va rebre resposta. (La podeu veure fotografiada a Fuster 1966, làmina XV). Segons Mn. Antoni Truyols, representava la Verge acompanyada de sant Miquel i, tal vegada, sant Antoni de gener; però Mn. Baltasar Pinya escrigué que era el primer dels goigs (la Verge, sant Gabriel i sant Josep); i Mn. Guillem Grimalt i Galmés, mort el març de 1985, em digué que eren la Maredeu dels Goigs, sant Miquel i sant Jaume com a peregrí, puix els tres tenien una obreria conjunta ja l’any 1657, com constava en un llibre iniciat aquell any i que ara em diuen que no apareix.

A la paret que tanca la Rectoria per la plaça del Palau hi ha dues fornícules paregudes, una amb una crucifixió més moderna i l’altra buida. A sa Bassa, a la paret de can Fred, just davant s’Agrícola, veim altra fornícula buida. Serien part dels Set Goigs?

El vicari el juliol de 1606 cobrà dues lliures per la caritat del sermó de sant Jaume.²⁶

Per la guerra contra els morescos de Granada (1569) es posaren talaiers als campanars de Loja. A Mallorca també en el segle següent per vigilar els estols de bandejats. A més, el de Manacor en aquella època serví de magatzem de la pólvora de l’exèrcit popular, tal vegada perquè està més protegida d’un cop de

25 APD, [Llibre de] *Les visites de la yglesia y Inventari de aquella*. Foli, tapes pergami, s/f.

26 SEGURA I SALADO, Josep (1977). «Notas del pasado». PyC, núm. 408 (28 maig).

mà dels malfactors.²⁷

L'any 1626 ja s'havia fet la despesa en pólvora per celebrar el patró de la vila i la titular de l'església, quan per l'agost o el setembre es va aprovar (Fuster 1966, 232).

Els enviats del bisbe tornaren a visitar-la l'any 1626. Manaren que “[...] per quant lo retaula vell de Sant Jaume, que esta a la part de lo Evangeli del altar maior, pareix indecent per ser tan vell... sia llevat de dit lloch y no paresca mes en la dita Iglesia [...]”.

A l'inventari fet dos dies després es diu que hi ha dues dalmàtiques brodades amb sengles sant Jaume [o sia, una completa, per al diaca, i una tunicel·la —sense maniple— per al sotsdiaca]. Al retaule de l'altar major hi havia N^a Dª de la Neu, que servia de sagrari, i, per damunt, l'estàtua del patró. Després (1653) documentam les estàtues de sant Pere i sant Joan Baptista. Entre l'or i l'argent hi havia un *Lignum Crucis*, els dos bordons vells i els dos nous amb campanetes, la custòdia grossa i la petita, copons, calzes, llànties, etc.

Complint les ordres, a les visites de 1633, 1638 i 1641 no es parla de l'altar de sant Jaume. Però a aquesta darrera, dia 25 d'abril, el bisbe ordenà que cap bandoler ni altra persona es pugui refugiar a l'església per més de 24 hores i, si transcorregut aquest temps, es nega a anar-se'n, sia excomunicat.²⁸

El 1641 vacava un benefici; no sabem quin, però es diu que havia estat de Mn. Antoni Garriga, després de Pere Fullana i més tard de Ramon Llull. També va ésser de Guillem Terrassa. El pretenien el reverend Jaume [de] Jaume, prevere, i el magnífic Jaume Sastre, doctor en drets.²⁹ (Fullana i Terrassa gaudiren el benefici instituït pel rector Puig-Sec).

L'any 1643 es manà que cada població es posàs, oficialment, sota la protecció d'una advocació celestial. Així, dia 6 de gener del 1644 els jurats de la vila *nemine discrepante* acordaren demanar al bisbe que “per quant a esta nostre vila tenim gran devoció a Snt. Sebestia... sia colent y pendrel per patró de precepte”. Es veu que hi hagué algun inconvenient i no és fins dia 8 de setembre del 1649

27 SEGURA I SALADO, Josep (1975). *Defensa de la costa de Manacor* [inèdit, 125 fulls mecanoscrits, presentat el maig de 1975 al premi Ciutat de Manacor sota el pseudònim El Talaier Major).

28 APD, [Llibre de] Les visites de la yglesia...

Per aquells anys ja hi havia a Manacor homes de “natió gitano”, tal com Joan de Olivas, que fou mort d'una estocada, i Miquel Maldonado. (ARM, Prot, S-1668, f. 230 i 316).

El testament del rector (1637) és a ARM, Prot, P-797, f. 115v.

Sobre refugiar-se a les esglésies o als seus campanars, vegeu SEGURA I SALADO, Josep (2004). «El campanar de la parròquia i el dret d'asil». A: *I Jornades d'estudis locals de Muro*. Muro, p. 73-90.

29 ADM, 17/151/6

que en el consell municipal es diu “Havem pres per patró de la Vila al gloriós Sant Sebastià”.³⁰ Era protector contra les epidèmies, molt temudes per la seva virulència en aquells temps.

El virrei Josep Torres Pérez de Pomar dia 17 de gener del 1645 era a Manacor i va fer treure de l'església en Ventallol, bandejat que s'hi havia refugiat. Després li donà garrot fins a la mort. El vicari general excomunicà el virrei i els que l'obeïren, però com que demanà perdó i pagà 400 lliures del regne de Mallorca, que es repartiren entre la viuda, els sufragis pel mort i una llàntia d'argent per a la parròquia, s'aixecà l'excomunió.³¹

El 22 de juliol del 1656 per la defunció de Francesc Bordoi, prevere, tornava vacar.³²

El 1666, durant la gran persecució contra els bandolers, el bisbe n'autoritza l'extracció de qualsevol lloc sagrat. A l'església de Manacor s'hi estava Joan Ferrer, que a començaments de setembre ja era pres al castell de Bellver.³³

Encara l'any 1685 podem llegir a la coberta d'un plet davant la cúria del bisbe “parrochiali ecclesia Sancti Jacobi” per referir-se a la de Manacor.³⁴

L'any següent el bisbe Pere d'Alagón manà que no s'empràs com a sagrari la Marededeu de la Neu i que se'n fes un de nou al retaule major.

Mn. Antoni Llull morí de gota i el 1692 vacava el benefici instituït per Mn. Bonanat.³⁵

30 AMM, *Determinacions del Consell* (1639-1655), f. 71, 192v, 193v i 197.

31 CAMPANER I FUERTES, Álvaro (1881). *Cronicon Mayoricense*. Palma, 404.

32 S'havien amortitzat cinc quarteres de forment i ja només es pagaven les altres tretze. Mateu Fons, suposat patró, volia donar-ho a Gabriel-Joan Fons (a) *Boter* i Orpí, fill de Mateu i Pereta, que no era tonsurat ni “de Tallet”. El rvd. Joan Baptista Staci deia que era de la parentela de Mn. Bonanat, i que ja ho va demostrar el 1637, si bé havia desaparegut el procés de l'arxiu de la cúria del bisbe [sospitam que mai va existir]. Un tercer pretendent era Llorenç Riera, fill de Sebastià (a) *Eulalia*, que també deia ésser descendent dels Llobet, però aviat renuncià la seva pretensió. El quart fou Antoni-Francesc Llull, *del Recó*, prevere, que deia que els Llobet de la parentela de Mn. Bonanat s'havien extingit i que ell era el més antic i sense benefici. Un cinquè, el Dr. Josep Aulet i Bose, prevere, deia el mateix que l'anterior, però els testimonis contraris deien que “des que era miñó” vivia a Ciutat amb els seus pares i que —si bé aquests havien tengut llogat el forn del Rei i tenien una casa i algunes quarterades a la vila— no acostumaven anar pel poble si bé s'hi refugiaren quan la passada epidèmia, i ell mai havia dit missa a la parròquia. Gabriel Carrió i Llobet, d'Artà, també al·legava ésser descendent dels Llobet i volia ésser tonsurat i que després li donassen el benefici. Dia 9 de juny de 1657 se sentencià a favor de Mn. Llull, *del Recó*.

33 *Le-Senne*, Aina (1981). *Canamunt i Canavall*. Palma: Editorial Moll, p. 257.

34 ADM, 19/136/2.

35 El vicari general de l'arquebisbe-bisbe de Mallorca escrigué al rector, Mn. Gabriel Serra, i al vicari, Joan Binimelis, que el volia Mateu Llodrà i Font, clergue, fill de Mateu i Catalina. Aquest renuncià la pretensió dia 25 de setembre del 1694. També el volia el rvd. doctor en drets Tomàs Rosselló, altre dels vicaris de la parròquia. El tercer i quart opositors eren Jaume Gelabert i Fons,

En començar el segle XVIII, malgrat les despeses i trasbals que causà la Guerra de Successió, es treballava en la nova capella de l'Assumpta i quan, dia 12 de març de 1713, el Bisbe visità l'església, hi trobà els quatre bordons, dos dels quals sobredaurats, el reliquiari d'argent de santa Llúcia i sant Roc, una creu d'argent sobredaurada amb vint-i-dues relíquies de sants, i un reliquiari de sant Joan Baptista.³⁶

El 1724 existia a la parroquial "el portal de Sant Jaume" (Fuster 1966, 281).

Pocs dies abans del 15 d'octubre del 1729 el rvd. Joan-Jordi Font, diaca, regalà a l'Ajuntament (els Borbó suprimiren les universitats) un reliquiari de sant Jaume i santa Anna i "la sala" prengué l'acord de perdonar-li el que devia per talles endarrerides.³⁷

A la primera visita que féu el bisbe Pañellas, l'onze d'octubre del 1731, es diu que el Santíssim era al sagrari (obeint l'ordenat el 1686). Hi havia un altar dedicat a N^a D^a dels Dolors. Trobà el reliquiari d'argent amb les relíquies de sant Jaume i santa Anna, però no es parla per res que hi hagués cap capella, retaule, altar, imatge o confraria del patró; hem d'advertir que, dia 23 de setembre, havia visitat la filial de Sant Llorenç des Cardassar i allà sí que hi trobà un "altar de

clergue i músic de la Capella de la Seu, i Jordi Fons, que al·legaven privilegi de parentesc; el primer dia 5 d'octubre del 1696 declarà explícitament que acatava la sentència contra d'ell. Un cinquè fou Pere-Magí Fons de Tallet i Font que, per tal de gaudir el benefici, demanava ésser tonsurat, era fill de Bartomeu, que havia estat senyor d'aquesta possessió, que ara era dels germans Pere-Magí i Joan, néts de Joan, que fou fill d'altre Bartomeu, "Besavi de esta part" i cosí germà de la mare del fundador; a més, era parent del Joan Fons de Tallet (a) *Bononat* que guanyà la plaça l'any 1600. Bartomeu Gelabert i Fons, fill de Martí i Margalida, i Mateu-Joan-Vicenç-Bernat Reus i Fons, fill de l'apotecari Bartomeu i de Pereta, també al·legaven parentela; el primer renuncià dia 19 de novembre de 1694 per haver-se maridat i el segon dia 28 de juny de 1695 per no haver de pagar més despeses. El vuitè opositor era Jaume-Antoni [de] Jaume, prevere, que deia ésser el més antic i no tenia cap benefici. Dos més eren el rvd. doctor en teologia Jaume Bonet, prevere, que tenia sengles beneficis a Santa Eulàlia de Ciutat i a Montuïri, i Bartomeu Llobet, clergue, que deia ésser parent de Mn. Jaume renuncià dia primer de juliol del 1695. L'onzè era Mateu Fons, fill de Joan, boter, que declarà explícitament dia 5 d'octubre de 1696 que acatava la sentència contra d'ell. L'arquebisbe tonsurà Pere-Magí Fons de Tallet i Font a Esporles dia 29 de maig de 1692 i així, per sentència publicada dia primer de juny de 1696, l'hi fou atorgat. (ADM, 19/137/5, f).

Aquest darrer morí en el seu gaudi dia 14 de setembre del 1733. El succeí el primer de novembre Pere-Joan Fons i Sansó, clergue, que morí el 2 de febrer de 1750. Això motivà altre plet, puix el demanaren Llorenç [de] Miquel Galmés, fill de Bartomeu i Francesca, que encara no era tonsurat; Sebastià Fons, fill de Sebastià; i Bartomeu Truyol de la Granada i Fons, clergue, fill de Joan i Margalida, que, per l'absència del bisbe, tampoc era tonsurat, aquest deia que sa mare era neboda i hereva de Mn. Pere-Joan Fons i Sansó; obtingué el benefici per sentència del 5 d'octubre del mateix any. (ADM, 19/138/11).

36 APD, *Visitas episcopales de 1713 a 1826*, s/f.

37 SEGURA I SALADO, Josep (1993). «La relíquia de sant Jaume i santa Anna de la parròquia de Manacor». PyC, núm. 838 (19 juny), p. 23.

Snt. Jaume”.³⁸ [El reaprofitarien al llogaret quan fou proscrit de la Parròquia l’any 1626?].

Dia 14 de juliol del 1739 l’Ajuntament aprovà celebrar “nostre patró, Sant Jaume” (Fuster 1966, 283).

La primera visita en castellà és la del bisbe Llorenç Despuig i Cotoner, feta dia 10 d’agost del 1753, i hem d’advertir que la de Bernat Nadal i Crespí també és en castellà.

El 1764 es diu “El Patro principal es lo Apostol S. Jaume y la Assumpció de Maria Ssma. y N^a Srª de la Pietat [el Dolor de la Verge davant Crist mort]. Heya en dita Iglesia dos collaterals Capellas ab 5 Altars aquisquina de ellas, la una enfront de la altra. La de la part dreta [o de l’Epístola], dita la Assumpta, se acabà lo Any 1715 y la de la part esquerra [o de l’Evangeli], que es del Patriarca S. Joseph, se acabà lo Any 1739 [...]”.³⁹

A la visita de Francisco Garrido de la Vega, del 17 de novembre del 1765, apareix una relíquia nova: “Beato Raimundo [Llull]”. També ens diu que el benefici de Mn. Bonanat, que ja havia perdut el seu al·licient econòmic, era en litigi des del 1763.

L’any 1783, essent rector Mn. Bartomeu Verd i Falcó, s’acabà la façana de l’església, com constava en la data posada en el frontó triangular del portal neoclàssic. Damunt de l’òcul i entre la volta i la teulada, hi havia una fornícula amb un sant Jaume peregrí caminant amb el bordó. A cada costat del sant hi havia una finestra d’arc conopial, com les que existien a la façana de l’església conventual dels dominicans manacorins.⁴⁰

A l’arxiu parroquial trobam gràcies a un dels arxivers actuals, el senyor Antoni Gomila i Grimalt, el *Llibre de Gasto y Entrada de la Confraria de Nostra*

38 ADP, *Visitas episcopales de 1713 a 1826*, s/f. Sobre l’edificació de la capella, vegeu CABRER [I LLITERES], Jaume (1990). «L’església vella». 7S, núm. 195 (17 agost), p. 38-39.

En el jardinet que dona entrada a l’ADM, que ocupa el local que, quan jo era jove, era el Museu Diocesà, hi ha un gran escut barroc. Porta la data “1715” i mostra l’Assumpta conduïda pels àngels. Davall hi ha l’escut de la confraria del gremi dels pagesos i conradors manacorins. Fent parella amb aquest n’hi ha un altre amb un sant Joan Baptista, però la meitat inferior es va fer en una pedra tan fluixa que és destruïda pel temps. Al Museu del Seminari Nou es mostrava una clau de volta procedent de la mateixa capella.

39 QUETGLES, Antoni-Josep [1764]. *Pronostich diari de lo any del Señor 1765*. [Palma]. Copiat, sense indicar procedència, per D. Francesc Me Ferrer i Cassà, catedràtic de Fisiologia a la Universitat de Mallorca, al seu manuscrit de 1793, Biblioteca de la Real, BB-1-111, f. 64-65v.

40 Berard [i Solà], Gerónimo (1983). *Viaje a las villas de Mallorca en 1789*. Palma, p. 139-142. Del mateix autor: *Plan iconographico de la villa de Manacor*, gravat per Josep Muntaner el 1787.

Tal vegada el sant Jaume peregrí no fos de pedra, sinó de terracota, puix el 1783 ja era una opulent indústria local l’obra de fang. (Biblioteca de Can Sales, Palma, manuscrit 604, p. 186).

Senyora del Goig [Santa Rita] y *el Apostol Sant Jaume* [i sant Llorenç segons els llistats de 1792 i 1799], comprèn de 1783 a 1857. Hi ha una despesa curiosa l'any 1792: “Per al rollo per lo Angel y per fer los ferros de las forcetas [les forquetes de sostenir el pas a les processons?] y otras gastos, 3 lliures”. Aquest any, consta al llibre, per la festa del patró es donaren 12 lliures als capellans, la música costà 1 lliura 14 sous, el sermó 1 lliura 10 sous, el dinar 3 lliures, “les licencis [de l'autoritat] per corra al dia de St. Jauma y al dia de St. Llorens” 4 lliures 16 sous, la teia per les lluminàries del patró 1 lliura 12 sous, una gerra d'oli 1 lliura 13 sous, “per fer la Bandera del patro St. Jaume” 16 sous 8 diners...

El 1790 hi havia quinze altars —no 15 capelles—, però cap dedicat a sant Jaume (Fuster” 1966, 283-284; podeu veure el plànol de l'església a la làmina XXIV).

Tres anys després hi havia un home “refugiat al sagrat de la Iglesia”.⁴¹

En el *Llibre de Gasto y Entrada...* aquestes no són sistemàtiques fins al 1793 i per aquest any i posteriors veim que l'Ajuntament pagava anualment 10 lliures per fer festa.

A la visita del bisbe Bernat Nadal, el 1797, s'hi afegeix la relíquia de la beata Catalina Thomàs. Equivocadament diu que “Esta Iglesia Parroquial tiene por titular al Apostol Sn. Tiago” i és la primera vegada que a Manacor hem vist anomenar així sant Jaume.⁴²Sembla que cap al 1810 els qui no tenien diners compraven “a espera” fins les festes de sant Jaume i santa Anna.⁴³

Feta en diferents èpoques, encara que l'estil dominant era el gòtic senzill, alguns bocins eren per caure quan cap al 1820-1830 es començà a pensar a esbucar-la i fer-la nova.⁴⁴

Dia 29 de juny del 1831 es posà en marxa un altre rellotge mecànic, aquest en una de les dues torres octogonals que encara existeixen i que flanquejaven el portal major, concretament la de la part de l'epístola, i des del carrer encara es veu l'esfera, pintada en el tercer pis, si bé en tenen quatre i planta baixa, separats cada un per cornises gòtiques amb goteró —recorden les torres de la Llotja de Ciutat.

L'any següent l'església deixà d'estar sota el patrocini de santa Maria la Major i s'acollí a Nostra Dona dels Dolors (Ferrer 1974, [f. 28 i 23]). Això de-

41 SEGURA I SALADO, Josep (1998). «El quarter dels dragons de Manacor». PyC, núm. 981 (18 desembre), p. 97 de pàgines grogues.

42 APD, *Visitas episcopales de 1713 a 1826*, s/f.

43 SEGURA I SALADO, Josep (1982). «Noticiari manacorí de mestre Guillem Llull (II)». MC (26 juny).

44 FURIÓ SASTRE, Antonio (1840). *Panorama óptico-artístico de la Islas Baleares*. Palma, p. 149.

gué estar relacionat amb la construcció d'un nou retaule major, ideat pel pintor i gravador Bartomeu Sureda i Miserol (Truyols 1914, 126).

Dia 23 d'agost del 1832, passades les festes de l'Assumpció, es desmuntà el retaule. Dia 19 següent arribà al port de Manacor el nou; al dia següent el portaren en carro a la vila i entre el 28 de novembre i el 15 de desembre, perquè estàs llest per les festes de Nadal, es va muntar. Dia 20 d'abril de l'any següent s'acabà de daurar el sagrari (de fusta) i s'inaugurà al dia següent. Dia 18 de juny, a les 13.45 h portaren la nova estàtua de sant Jaume a l'església i dia 20 Simó [de] Juan (a) *Tauleta*, dominic [fra Domingo en religió], i Antoni Santandreu (a) *Treufoc*, ambdós manacorins, començaren a pintar-lo. Fou beneïda l'estàtua dia 11 d'agost i es recaptaren a l'església i per la vila 100 lliures 15 sous; hi acudiren totes les agrupacions musicals del poble.⁴⁵Aquesta imatge era a la definició del retaule, com havia estat a l'anterior, que fou traslladat a la sufragània de Sant Llorenç.⁴⁶

El 1835 l'Estat espanyol era dividit entre liberals i absolutistes. Mn. Miquel Bordoï i Tallades, el rector de les passades reformes, era partidari de Carles V i el govern de la Reina el destituí, l'empresonà a la torre de l'Àngel del castell reial de Palma, els multà a ell i la seva germana, i els desterrà a Cartagena, on fou assassinat.⁴⁷

Dia 4 de juliol del 1840 es posaren al retaule major, acabats, els sants Pere i Pau.⁴⁸

El 1841 i el 1865 es feren noves restauracions. El setembre del 1868 es començà un creuer, però per la revolució del mes següent, que derrocà la monarquia, s'aturaren.⁴⁹

Mn. Joan Parera, prevere i ecònom, dia 13 de juliol del 1869 comunicà al bisbe que l'Ajuntament havia destinat les 10 lliures mallorquines (33,33 pessetes espanyoles al canvi de la moneda) que pagava anualment per les festes —com

45 SEGURA I SALADO, Josep (1982). «Noticiari manacorí...» (VIII) i (IX). MC, núm. 102 i 103 (11 i 18 desembre). Aquest fra Domingo, pintor, també va fer els vistosos medallons de la volta de l'església del convent dominicà de Pollença; RABASSA ENSENYAT, Ramon (coord.) (1995). *Guia del Museu Municipal de Pollença*. Pollença, p. 3.

46 Furió Sastre, Antonio, op. cit., p.149.

47 ADM, III/127/77. Més informació sobre els problemes del clero manacorí i “sa llorençada” a ADM, III/127/79, III/127/83, III/127/88, III/127/96 i III/127/97. També és útil Llabrés Bernal, Juan (1959). *Noticias y relaciones históricas de Mallorca*. Tom II. Palma, p. 589 i 593.

48 SEGURA I SALADO, Josep (1983). «Noticiari manacorí... (XII)». MC, núm. 114 (5 març). El 1845 encara es documenta la relíquia de sant Jaume. (Fuster 1966, 356).

49 CABRER LLITERAS, Jaume (1991). «Centenari de les obres de l'església dels Dolors». PyC, núm. 783 (17 maig), p. 21.

hem vist, al manco des del 1793— a les necessitats de la Casa de Beneficència Municipal; sospitava que es negaria a pagar en anys posteriors. Dos dies després el bisbe contestà que donades les circumstàncies —les acabam de veure— no digui res a ningú i, si fos menester, ell les hi faria arribar discretament. Dia 21 Mn. Joan ho agraeix i diu que si bé devotes persones ja han ofert més de 20 lliures, les festes es faran com les d'anys passats per evitar murmuracions contra l'Ajuntament.⁵⁰

Des del 1879, i per un edicte del batle, es feia cada any una fira el dia del patró.⁵¹

El 1888 el rector, Mn. Rafel-Ignaci Rubí i Pocoví, constituí una junta d'obres. Aquestes començaren el maig del 1891. La vella església anà desapareixent quasi per complet.⁵²

Les fires de maig i juliol eren en decadència ja el 1889 i, en canvi, la del setembre es qualificava de “gran feria anual”.⁵³

Cap al 1901 era costum començar a collir les ametlles passat el patró. Deu anys després les festes s'havien reduït als actes religiosos i protocol·laris de dia 25 de juliol.⁵⁴

El 1916 encara se celebrava la fira del sant, però era superada per la de la nova titular de l'església, Nostra Dona dels Dolors, que és el setembre.⁵⁵

Poc després de les “Fiestas de la Vejez y del Pájaro”, el 1923, s'encarregà a l'escultor manacorí Miquel Vadell i Pastor un nou retaule per a l'altar major, però per haver-se fet canvis al projecte original i per la Guerra dels Tres Anys no es pogué acabar i beneir fins dia 15 de setembre del 1940. És d'estil neogòtic i, igual que els anteriors, és separat de la paret del fons. El vell —inclosa l'estàtua de sant

50 ADM, III/127/195.

51 SEGURA I SALADO, J. «Més sobre les fires i festes». A: *Manacor. Fires i festes de primavera, 1981*. FERRER MASSANET, Rafel (2007). *Manacor. Notícia de cada dia*. Tom II. Manacor, p. 76.

52 Per a la història del campanar o “Torre Rubí” i dades sobre aquest montuïrer que fou rector de Manacor 45 anys, i “s'Escolà Cego”, vegeu *Voz y Voto*, any II, núm. 29, Manacor, 27 de febrer del 1932; núm. 38, 30 d'abril del 1932; any III, núm. 81, 11 de febrer del 1933; núm. 83, 4 de març. *Arriba*, núm. 584, Manacor, 3 de setembre del 1949; núm. 587, 24 setembre del 1949; núm. 592, 29 d'octubre del 1949; núm. 871, 5 de març del 1955; núm. 885, 11 de juny del 1955; núm. 886, 18 de juny del 1955. HDPVD, núm. 856, 861, 874, 877, 885 i 896 (reconstrucció de la torre el 1960). Ferrer Massanet [f. 28, 36 i 45v]. PyC, núm. 326, 23 març 1974 (el pinacle amenaça caure; no va ésser fins el 1995 que es col·locà la bastida).

53 Un dels artífexs fou l'enginyer Josep Barceló Rungaldier. Sobre els seus pares ARM, Prot, S-558, f. 67.

54 CABRER LLITERAS, Jaume, *op. cit.* També 7S, núm. 235, 24 de maig del 1991, p. 47.

55 *La Aurora* (1916). Any XI, núm. 513 i 522 (22 juliol i 23 setembre). Palma, p. 4 i 4.

Jaume a cavall— serví per a l'església de Son Carrió;⁵⁶ els sants Pere i Pau, que l'acompanyaven, quedaren a Manacor.

Sa Altesa Jaume de Borbó i Batemberg visità Manacor i, només per això, el Rei dia 22 de febrer del 1931 concedia el títol de reial a la parròquia dels Dolors.⁵⁷

Gràcies als bons amics Rafel Ferrer Massanet i Lluís Alemany Vic vaig tenir a les mans els programes de 1935, 1940, 1941, 1943 a 1946, 1951, 1953, 1955 a 1960, 1962, 1966, 1967, 1969 i 1970. Només hi ha anuncis dels comerciants i la relació dels actes, esquifits els profans: carreres de cavalls, ball de cossiers (fins al 1946), concerts de la Banda Municipal, futbol, algunes cercaviles i revetles, amollada de coets...

El 1940, acabada la Guerra un any abans, no hi hagué festa popular, però l'any 1957 duraren cinc dies. En els anys 60, organitzades no per l'Ajuntament, sinó per la Peña Azulgrana, arribaren a durar fins a dotze jornades.

Durant la Guerra i la llarga i grisa postguerra, des del 1938 al 1964, trobam una expressió que abans no s'emprava a la nostra ciutat: "fiesta del apóstol San Jaime ["Santiago" el primer any], patrón de España y de Manacor".⁵⁸

No és necessari dir que a totes les esglésies de l'Estat tenien lloc uns actes solemníssims subvencionats pels poders civil i polític —el general Franco era nat a Galícia— durant bona part del matí, puix era prohibit fer-hi feina. Fins i tot es contractava un predicador extern i de nomenada, com si fos la Setmana Santa.

Presidia l'església una estàtua del sant, a cavall, matant moros, que el 1993 ja era desterrada al porxo per políticament incorrecta. Ara hi ha tres representacions a peu, però cap commou l'ànim dels fidels. En el quarter dels sementals hi havia missa, beneïdes dels cavalls i desfilades.⁵⁹ El 1990 la fira era en quasi total decadència i el 1993 ja no se celebrava cap festa, si bé l'any següent es va revitalitzar.⁶⁰

56 FERRER MASSANET, Rafel (1992). «1940 en Manacor (XVI)». PyC, núm. 816 (15 agost), p. 8. SEGURA I SALADO, Josep (1981). *Història de Sant Llorenç des Cardassar*, (Manacor). Tom II, p. 54.

57 FERRER MASSANET, Rafel (1997). «De cuando el Infante estuvo en Manacor y Portocristo». PyC, núm. 945 (1 agost), p. 4 de pàgines grogues.

58 *Arriba*, any I, núm. 19, Manacor, 23 de juliol del 1938, p. 3. Núm. 475, 26 juliol 1947. Núm. 1151, 16 juliol 1960. Núm. 1205, 29 juliol 1961. Núm. 1255, 14 juliol 1962. Núm. 1308, 20 juliol 1963. Núm. 1411, 10 juliol 1965. *Hoja dominical de la parroquia de Manacor*, any VIII, núm. 28, 21 de juliol del 1940. HDPVD, núm. 868, 920, 971, 1023 i 1077 (juliol 1960 a juliol 1964). Sobre la vida de sant Jaume, si va ésser o no a Hispània, i si és o no el "Patrono de España", vegeu un dels treballs de Josep Segura i Salado a *VII jornades d'estudis locals d'Alcúdia*, Pollença, 2012, p. 23-50.

59 *Diario de Mallorca* (1957), any V, núm. 1215 (30 juliol). Palma, p. 7.

60 7S (1990), núm. 192 (27 juliol). Manacor, p. 21; FERRER MASSANET, Rafel (1993). «Nuestro patrón

ABREVIATURES

ADM: Arxiu Diocesà de Mallorca.

AMM: Arxiu Municipal de Manacor.

APD: Arxiu Parroquial dels Dolors.

ARM: Arxiu del Regne de Mallorca.

BSAL: *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*.

HDPVD: *Hoja dominical de la parroquia de la Virgen de los Dolores*.

MC: *Manacor Comarcal*, setmanari local.

PyC: *Perlas y Cuevas*, publicació quinzenal de Manacor.

7S: *7Setmanari de Llevant*, revista de Manacor.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

CABRER LLITERAS, Jaume (1984). *Visita a la reial parròquia de Nostra Senyora dels Dolors*. Manacor: Impremta Muntaner, s.p.

FERRER MASSANET, Rafel (1974). *Fechas para Manacor*. Manacor, s.p.

FUSTER [FORTEZA], Gabriel (1966). *Historia de Manacor*. Palma.

ROSSELLÓ VAQUER, Ramon (1978). *Història de Manacor. Segle XIV*. Mallorca.

— (1979). *Història de Manacor. Segle XV*. Mallorca.

ROSSELLÓ VAQUER, Ramon; VAQUER BENASSAR, Onofre (1991). *Història de Manacor. Segle XVI*. Mallorca.

TRUYOLS PONT, Antoni (1914). *Monografia històrica del Sant Cristo*. Palma.

san Jaime». PyC, núm. 840 (16 juliol), p. 14-15; PyC (1994), núm. 867 (29 juliol), portada.